

ZAMONVIY TA'LIMDA MUAMMOLI IZLANISH METODI: NAZARIYA VA DIDAKTIK STRUKTURA

SAYDULLAYEVA ZIYODA

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarning eng samarali yo'nalishlaridan biri bo'lgan muammoli ta'lim, uning kelib chiqish tarixi, mohiyati va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif an'anaviy dars va muammoli ta'lim o'rtasidagi farqlarni ochib bergan holda, maktab va oliy ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil mantiqiy tafakkurini, ijodiy va individual sifatlarini shakllantirishda muammoli vaziyatlarning o'rnini yoritadi. Maqolada muammoli metodning tarkibiy bosqichlari, metodik tasniflari hamda uning amaliyotda qo'llanilishidagi ustunlik va kamchiliklari chuqur o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *Muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, muammoli izlanish metodi, didaktik ziddiyat, ijodiy tafakkur, mustaqil fikrlash, Jon Dyui, M. Maxmutov, muammoni qo'yish sathlari, adabiy tahlil.*

Abstract. This article analyzes problem-based learning, one of the most effective approaches among modern pedagogical technologies, focusing on its historical development, essence, and practical significance. The author highlights the differences between traditional instruction and problem-based learning, emphasizing the role of problem situations in developing students' independent logical thinking, creativity, and individual qualities within both school and higher education systems. The article also provides an in-depth examination of the stages of the problem-based method, its methodological classifications, as well as its advantages and limitations in educational practice.

Keywords: problem-based learning, problem situation, problem-solving inquiry method, didactic contradiction, creative thinking, independent thinking, John Dewey, M. Makhmutov, levels of problem formulation, literary analysis.

Аннотация. В данной статье анализируется проблемное обучение как одно из наиболее эффективных направлений современных педагогических технологий, рассматриваются история его возникновения, сущность и практическое значение. Автор раскрывает различия между традиционным обучением и проблемным обучением, освещая роль проблемных ситуаций в формировании самостоятельного логического мышления, творческих способностей и индивидуальных качеств учащихся в системе школьного и высшего образования. В статье подробно исследуются этапы проблемного метода, его методические классификации, а также преимущества и недостатки его применения в образовательной практике.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемная ситуация, метод проблемно-поискового обучения, дидактическое противоречие, творческое мышление, самостоятельное мышление, Джон Дьюи, М. Махмутов, уровни постановки проблемы, литературный анализ

Bugungi kunda jahon hamda milliy tarbiyashunoslikning eng bosh vazifalaridan biri — barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Shaxsning barkamollik darajasi esa eng avvalo uning erkin va mustaqil fikrlay olish qobiliyati, hayotiy to‘siqlarni ijodiy yondashuv orqali bartaraf eta olish malakasi bilan belgilanadi [1:15]. An’anaviy ta’lim tizimidan farqli o‘laroq, muammoli ta’lim texnologiyalari o‘quvchi va talabalarning faoliyatini jadallashtirish hamda faollashtirishga asoslanadi. Ushbu metodning bosh g‘oyasi shundan iboratki, inson fikrlashi har doim muammoli vaziyatni hal etish ehtiyojidan boshlanadi. O‘quvchilarga bilimlarni tayyor holda taqdim etish emas, balki ularni dars mavzusi doirasida ilmiy va amaliy muammolar ustida tadqiqot olib borishga yo‘naltirish ushbu texnologiyaning asosiy o‘zagidir.

Jahon pedagogika tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, muammoli ta'lim tizimiga birinchi bo'lib 1894-yilda amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog Jon Dyui tomonidan asos solingan [2:11]. U o'zining Chikagodagi tajriba maktabida bolaning bilim olish yo'lidagi erkinligi va shaxsiy mehnati bilimlarni o'zlashtirishda eng yuqori samara berishini amaliy jihatdan isbotlab berdi. Keyinchalik ushbu yo'nalish metodologiya sifatida jahon pedagogikasida V.Okon, M.Maxmutov, N.Mochalova, V.Marantsman, T.Kudryavtsev, I.Ilnitskaya singari ko'plab taniqli olimlar tomonidan alohida tadqiq etildi [1:45]. Ushbu olimlarning tadqiqotlarida muammoli ta'lim faqat o'qitish samaradorligini oshirish manbai emas, balki o'quvchining ichki ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi, uning dunyoqarashini shakllantiruvchi yetakchi tizim sifatida e'tirof etilgan.

Muammoli ta'lim tushunchasining mazmuni va mohiyatiga har bir pedagog olim turlicha yondashgan bo'lsa-da, ularning barchasi bir nuqtada — o'quvchining mustaqilligini ta'minlashda birlashadi. Taniqli pedagog V.Okon muammoli vaziyatni faqat bir marta qo'yiladigan masala emas, balki muammoni shakllantirish, uni hal etish jarayonida o'quvchilarga izchil metodik ko'mak berish va yakuniy natijalarni mustahkamlash kabi faoliyatlarning uzviy yig'indisi deb baholaydi [2:68]. Olima I.A.Ilnitskaya esa muammoli ta'limni o'qituvchi rahbarligida talabalarning o'zlari uchun mutlaqo yangi bo'lgan ilmiy-amaliy muammolarni hal etish tizimidagi faolligi sifatida ta'riflaydi [3:24]. T.Kudryavtsev muammoli darslarning mohiyatini o'quvchi oldiga aniq bir didaktik muammoni qo'yish va ularni yechish orqali bilimlarni umumlashtirish tamoyillarini o'zlashtirishda ko'radi [4:87]. Shuningdek, A.Matyushkin bu usulni bilimlarni qiziqarli va motivatsion yo'llar bilan berishga tayanadigan o'qitish turi deb hisoblaydi.

Ushbu nazariyalar ichida muammoli ta'limni mukammal didaktik tizim darajasiga ko'targan olim M.Maxmutov hisoblanadi. Olim muammoli metodning asl mohiyatini ma'lum va noma'lum ma'lumotlar o'rtasidagi

dialektik ziddiyatlarda ekanligini alohida ta'kidlagan [1:102]. Uning fikricha, o'quvchi ongida dars boshida tushunish va tushuntirish uchun ilgari bilimlarning yetarli emasligi ma'lum bo'ladi, natijada yangi dalillar va mavjud ko'nikmalar o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Shuning uchun ham ushbu metodni faqatgina 'muammoli ta'lim' emas, balki uning asl tabiatini ko'rsatib beruvchi "Muammoli izlanish metodi" tarzida nomlash maqsadga muvofiqdir.

Muammoli izlanish metodini dars jarayonida to'g'ri tashkil etish o'qituvchidan yuksak mahorat va pedagogik tajriba talab qiladi. Pedagogik manbalarda, xususan M.N.Skatkin va I.Y.Lerner tasnifiga ko'ra, muammoli ta'limning muammoli bayon, xususiya-izlanish (evristik) hamda tadqiqotchilik kabi yetakchi metodlar tizimi mavjud [5:43]. Dars davomida muammoni o'quvchilar oldiga qo'yishning ham o'ziga xos bosqichlari mavjud bo'lib, amaliyotda quyidagi uchta asosiy usul (sath) ajratiladi:

Muammoni qo'yish sathlari	O'qituvchining vazifasi	O'quvchining faoliyati
1-Sath (Boshlang'ich)	Muammoni dars boshida o'zi qo'yadi.	O'qituvchi yo'nalishi bo'yicha uni yechishga kirishadi.
2-Sath (O'rta)	Muammoli vaziyatni umumiy bayon qiladi.	Muammoni mustaqil ravishda o'zi shakllantiradi va shakl beradi.
3-Sath (Yuqori)	Muammoni ko'rsatmaydi, o'quvchini unga ro'para qiladi.	Muammoni anglagan holda uni yechish usullarini mustaqil topadi.

Muammoli dars ko'rsatkichlarining eng asosiysi unda izlanuvchilik elementining mavjud bo'lishidir. Dars tuzilishi o'quvchilarning eski bilimlarini faollashtirish, yangi harakat usullarini egallash hamda ijodiy ko'nikmalarni mustahkamlashdan iborat tarkibiy qismlarni qamrab oladi [1:154].

Har qanday pedagogik texnologiya kabi muammoli ta'lim metodi ham o'zining ijobiy xususiyatlariga va ma'lum bir cheklovlariga ega. Muammoli vaziyat yuzaga kelganda o'quvchilarning intellektual imkoniyatlari darajasi past bo'lsa, qiyinchilik darajasi shunchalik ortadi [3:56]. Agar o'qituvchi dars boshida muammoni qo'yib, butun dars davomida uning muammolik darajasini saqlab tura olsagina, dars kutilgan samarani beradi. Faqat o'qituvchiga javob berish va baho olish uchungina o'zlashtirilgan bilim o'quvchining intellektual mulki bo'la olmaydi. Agar talaba muammoni o'zi mustaqil yechsa, olgan bilimi uning dunyoqarashining ajralmas qismiga — e'tiqodiga aylanadi.

Milliy metodika ilmida, ayniqsa badiiy asarlarni muammoli tahlil qilish yo'llari hali to'la-to'kis ishlab chiqilmagan bo'lib, adabiy ta'lim amaliyotida kam qo'llaniladi. Biroq, ayrim novator pedagoglarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, badiiy asar muammoli tahlil etilganda, o'quvchilarning xayoloti cheklov bilmaydi va ular o'z hayotiy tajribalaridan kelib chiqib erkin xulosalar qiladilar [4:112]. N.I.Kudryashev adabiy ta'lim metodlari orasida ijodiy o'qish, suhbat va mashg'ulot jarayonida o'quv muammolarini qo'yish usullarini alohida ajratib ko'rsatadi. Savollar va bahslar asosida qilinadigan muammoli tahlil sinf jamoasini faol aqliy mehnatga tortadi. O'quvchilar faqat ijrochi emas, balki ta'limning faol ishtirokchisiga aylanadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, muammoli izlanish metodi o'quv jarayonini quruq yodlashdan ijodiy kashfiyotlar sari yo'naltiradi. O'qituvchining yuksak nazariy tayyorgarligi, pedagogika tarixi va metodika yangiliklaridan boxabarligi darsni bir soatlik jonli spektaklga aylantirishi mumkin. Muammoli ta'lim o'quvchini shaxs sifatida shakllantirishda, uning ma'naviyatini boyitishda

va mustaqil ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali didaktik tizim bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maxmutov M. I. Muammoli ta'lim: mohiyati, metodlari va tizimi. – Toshkent: O'qituvchi, 1998. – 210 b.
2. Okon V. Muammoli o'qitish asoslari (polyakchadan tarjima). – Moskva: Prosvesheniye, 1985. –165 b.
3. Ilnitskaya I. A. Darsda muammoli vaziyatlarni yaratish va hal etish usullari. — Sankt-Peterburg: Piter, 2003. –142 b.
4. Kudryavtsev T. V. Maktabda muammoli ta'lim texnologiyalari va o'quvchilar tafakkuri. — Moskva: Pedagogika, 1991. –188 b.
5. Lerner I. Y. Ta'lim metodlari tizimi va didaktik tamoyillar. – Toshkent: Fan, 1995. – 120 b.